

Бојана АЋАМОВИЋ

bojana.acamovic@gmail.com

ЕКОЛОШКА ПИТАЊА КАО МЕТАФОРА И СТВАРНОСТ: ФЕНОМЕН НЕСТАНКА ПЧЕЛА У РОМАНИМА МАЈЕ ЛУНДЕ И ТЕЏУА КОЛА

Институт за књижевност
и уметност, Београд

Апстракт: У раду се анализира начин на који се однос човека према не-људском окружењу и актуелни еколошки проблеми тематизују у делима савремене реалистичне прозе. Корпус истраживања чине романи *Историја пчела* (2015) норвешке ауторке Маје Лунде и *Ошворени траг* (2011) нигеријско-америчког аутора Теџуа Кола, дела различита по структури и тематском фокусу али са заједничким интересовањем за питања животне средине. У оба романа се као тема појављују пчеле и феномен пропадања пчелињих друштава (CCD-синдром), проблем који је последњих деценија узнемирио јавност због могућих далекосежних последица. Екокритичко читање понуђено у овом раду засновано је на теорији ризома Ж. Делеза и Ф. Гатарија и Латуровој идеји о природо-култури, коју су даље развили теоретичари студија животиња попут Доне Харавеј. Посебна пажња посвећена је тенденцији метафоризације еколошких питања као и појава и ентитета из не-људског окружења, како у књижевним делима тако и у тумачењима. Осврнућемо се и на улогу критике и теорије у преношењу еколошких порука садржаних у књижевном тексту.

Кључне речи: екокритика, студије животиња, CCD-синдром, метафоризација, Маја Лунде, Теџу Кол

Промене у животној средини, посебно оне које се тичу климатских промена и изумирања врста, последњих деценија нашле су се у средишту дебате о степену људске одговорности за њих. То је и бројне савремене ауторе подстакло да кроз књижевност прикажу како би изгледао живот људских заједница у измењеним екосистемима, или како он већ изгледа, али и да скрену пажњу на не-људску перспективу. Тематизовање еколошких питања већ је препознатљива одлика научнофантастичне књижевности, као и новијих жанрова као што су климатска, спекулативна или петрофикција, али се све чешће и запаженије појављује и у делима реалистичне прозе. Проблем изумирања врста¹ и синдром пропадања пчелињих

¹ Пре свега се мисли на „шесто масовно изумирање“, познато и као „холоценско“ или „антропоценско“ изумирање врста, које је уједно и прво узроковано пре свега људским фактором.

друштва (*CCD – colony collapse disorder*) последњих деценија привукао је пажњу већег броја аутора, те се појављује и у романима који су предмет ове анализе, *Историји њчела* норвешке ауторке Маје Лунде (Маја Lunde) и *Отвореном прагу* нигеријско-америчког аутора Теџуа Кола (Теју Cole). Реч је о два дела са доминантно реалистичким приступом у којима се поменути еколошки проблем третира на различите начине – док у првом заузима централно место, у другом је успутна тема разговора, у мноштву других питања. Поред начина на који двоје аутора приступа овом проблему, од значаја је и начин на који су ови романи примљени у књижевној и научној критици, тачније колико је књижевна обрада *CCD*-синдрома препозната као важан сегмент наратије. Испитивање критичке рецепције у случајевима књижевних приказа еколошких проблема показало се важним будући да су критичари и теоретичари често склони да занемаре поједине аспекте дела, што даље утиче и на перцепцију ширег читалаштва.

Термин „*CCD*-синдром“ усвојен је почетком 2007. године да означи феномен масовног пропадања пчелињих колонија. Ова појава изазвала је узнемиреност након што је већи број пчелара широм САД у зиму 2006/2007. године пријавио велике губитке пчелињих друштва, која су пропала под необичним околностима и из неутврђених разлога.² Кошнице су остајале без пчела-радилица, које су нестајале без трагова умирања (што би у другим околностима био знак тровања пестицидима), те су, и поред преостале матице и довољних залиха хране, друштва неизбежно умирала. Мада се, према подацима Америчке агенције за заштиту животне средине, последњих пет година бележе значајно мањи губици, овај феномен до данас није сасвим објашњен. Научници и даље истражују потенцијалне узроке, међу којима су неадекватна употреба пестицида и сезонски транспорт кошница на медоносне локације. Губици из првих година када је феномен уочен, узнемирили су не само пчеларе већ и ширу јавност, скрећући пажњу на значај пчеле у екосистему. Посебно се наглашава њена улога у опрашивању биљака, и самим тим у обезбеђивању опстанка појединих биљних, а последично и животињских врста. Реакција на потенцијални губитак пчела, а посебно медоносних пчела, које су и најважније за људе, показује колики је њихов не само биолошки већ и културолошки значај за човека.

Поред важности у домену прехране и пољопривреде, укључујући одржавање целовитости екосистема, медоносна пчела је кроз историју играла важну улогу и у друштвеном и културном животу људских заједница. Пчелињи производи, као што су медовина или

2 Подаци о појави и праћењу *CCD*-синдрома преузети су са сајта Америчке агенције за заштиту животне средине (*United States Environmental Protection Agency – в. EPA 2025*).

восак, имају и практичан и симболичан значај. Саживот људи и медоносних пчела на Земљи обележен је узајамним деловањем, у ком су пчеле биле можда и важнији актер. Људи су „обликовали и преобликовали медоносну пчелу путем селективног узгоја, интерконтиненталног транспорта и промена у пчеларским праксама“, али су и пчеле трајно утицале на људска друштва, што се може испратити кроз целу историју човечанства, а огледа се у различитим фолклорним праксама и симболичким представама (в. Nimmo 2015: 1).³

Феномен пропасти пчелињих друштава јасно показује да се изумирање врсте ретко кад тиче само те врсте, већ значајно утиче на целокупан екосистем. Оно на шта еколошка хуманистика, заједно са екокритиком, указује јесте да је човек неодвојиви део екосистема, да картезијанске поделе на природу и културу нису одрживе, те да ће и људске заједнице бити погођене сваким нарушавањем биолошке равнотеже. Ту се новије екокритичке теорије, посебно из домена студија животиња (*animal studies*) и новог материјализма (*new materialism*), ослањају на радове оних социолога и антрополога друге половине двадесетог века који наглашавају неопходност преиспитивања дуалистичког и хијерархијског схватања стварности. Уочена проблематичност овога схватања лежи у томе што оно човеку додељује централно место, и од осталих ентитета из екосистема издваја га као најважнијег.

Питање превазилажења таквог антропоцентричног става и успостављања дубљег, онтолошког односа са не-људским⁴ окружењем заокупљало је већи број теоретичара последњих деценија двадесетог века. Жил Делез (Gilles Deleuze) и Феликс Гатари (Félix Guattari) у студији *Хиљаду равни* (*Mille plateaux*, 1980)⁵ темељније разрађују раније представљени концепт ризома као бесконачног успостављања веза између семиотичких ланаца и организација моћи, где мноштво замењује дуалну поделу на субјекат и објекат (в. Deleuze, Guattari 1993: 7). На таквој теоријској основи Делез и Гатари уводе појам „постајање-животињом“⁶ да означе процес де-субјективизације и де-антропоцентрирања, односно успостављање симбиотичког односа са животињама, али не путем имитације већ кроз онтолошко стварање нових веза (в. Deleuze, Guattari 1993: 232–309). Уместо тра-

3 Све наводе из студија на енглеском на српски превела ауторка рада.

4 Енглески термин *nonhuman* (у српском преводу са цртицом, да би се разликовао од придева другачијег значења) уведен је у екокритику да значи живе и неживе ентитете из природне средине који, поред људи, активно делују и утичу на животне услове. „Не-људски“ је један од појмова уведених са циљем де-антропоцентрирања дискурса и указивања на шире мреже интеракције, у којима је човек тек један део.

5 Студија представља допуну дела *Антии-Едип* (*L'anti-Œdipe*, 1972), тачније други том *Капитализма & шизофреније* (*Capitalisme et schizophrénie*).

6 Фр. *devenir-animal*; у литератури (не само англосаксонској) такође је често у употреби и енглески превод термина, „*becoming-animal*“.

диционалне представе дрвета, којом се односи у природи и друштву приказују на сугестивно хијерархијски начин, француски теоретичари користе појам „ризом“ да би нагласили симбиотички карактер „постајања-животињом“ и истакли умреженост више-од-људског света.⁷

Премиса да свет не функционише по принципу хијерархије, већ мреже која укључује и повезује различите ентитете, у основи је негирања бинарне поделе на природу и културу у теорији Бруна Латура (Bruno Latour). У студији *Никада нисмо били модерни* (*Nous n'avons jamais été modernes*) француски социолог образлаже своју тезу о хибридима природе и културе наводећи како се већ у свакодневном окружењу, прегледно сажетом у чланцима из дневних новина, може пронаћи оспоравање модернистичког раздвајања природе, друштва и дискурса. Управо су еколошки проблеми, попут климатских промена и изумирања врста, доказ да се стварност не може поделити на јасно одвојене сегменте који се анализирају засебно, те да се већина савремених питања не може посматрати само из угла биологије, антропологије или лингвистике:

Али где сврстати озонску рупу, глобално загревање планете? Где ставити те хибриде? Јесу ли они људски? Људски су, јер су наше дело. Јесу ли природни? Природни су, јер нису наше чињенице. Јесу ли локални или глобални? И једно и друго? (Latour 2010: 70).

Уместо прихватања дихотомија и подела на „нас“ и „друге“, стварност, по Латуру, треба посматрати као мрежу у којој су различити *акџианџи*⁸ (људски и не-људски, органски и неоргански) повезани на различите начине.

Латурове тезе о укидању „Велике поделе“ на људско и не-људско, као и тезе о „постајању животињом“, које развијају Делез и Гатари, спремно су прихваћене од теоретичара који истражују симбиотички однос човека и животиња. Даље разрађујући идеју о „природокултури“ (*natureculture*), америчка теоретичарка постхуманизма Дона Харавеј (Donna Haraway) уводи појам „врста-сапутник“ (*companion species*)⁹ да опише „органска бића као што су пиринач, пчеле, лале и

7 Термин „више-од-људско“ (енгл. *more-than-human*) у екокритику је увео амерички еколог Дејвид Ејбрам (David Abram), надовезујући се на Делеза и Гатарија, да означи живи свет у његовој целости (људске и не-људске ентитете), као и неживе елементе природне средине (реке, језера, планине, глечере, ветрове), који такође активно делују у екосистему.

8 Један од кључних појмова Латурове теорије актера-мреже; користи се да означи све људске или не-људске делатнике.

9 Сковано од *companion animal*, „животиња-сапутник“, што означава кућне љубимце и уопште животиње које се не користе за рад, већ са људима деле животни простор, те постају дружбеници. Будући да се односи пре свега на псе и мачке, Харавеј уводи термин „врста-сапутник“ да означи не-људска бића која улазе у редовне интеракције са људима а нису љубимци.

цревна флора, који сви чине човеков живот оним што јесте – и обрнуто“ (Haraway 2003: 15). Харавеј своје студије заснива углавном на илустрацијама из односа човека и пса, те њени закључци нису сасвим релевантни у разматрањима где се са друге, не-људске стране налази биће као што је пчела, инсект који не фигурира као јединка већ је део једног организованог друштва, где има тачно одређену улогу. Како примећује Ричи Нимо (Richie Nimmo), студије животиња јесу утемељене на „афирмацији субјективности не-људских животиња као свесних и друштвених појединаца одређених склоности“, али такав приступ није убедљив код врста које одликује колективитет, јер би тврдња о субјективном статусу јединки изгледала „недолично антропоморфна или чак неокартезијанска“ (в. Nimmo 2015: 6).

Уместо тражења сличности са човеком, потребно је не губити из вида специфичности врсте и начина организовања заједница, те се тако пчелиња друштва наводе као пример „еусоцијалности“ (*eusociality*) или највишег нивоа друштвене организације, засноване на „биолошки усађеном колективизму“, где се јединке анатомски разликују у складу с улогом коју обављају, што обезбеђује њихову апсолутну међузависност унутар кошнице (в. Nimmo 2015: 7). Као колектив организован по специфичним (и човеку још недовољно познатим) принципима, медоносне пчеле нису тек бића која људи користе за своје потребе, већ „кључна чворишта у комплексном технолошко-еколошком скупу“ (Nimmo 2015: 15). Специфичност пчеле, која је по много чему недокучива али и неопходна за функционисање људских заједница, привукла је пажњу и аутора романа разматраних у овом раду.

У разматрањима књижевне обраде тема везаних за не-људске врсте, као и еколошких проблема, неизбежно се намеће питање примењених нараторских поступака. Прожимањем и међузависношћу екоцентричног и антропоцентричног бавио се Лоренс Бјуел (Lawrence Buell) у студији о „токсичном дискурсу“. Амерички критичар истиче да се умреженост не-људске природе (животне средине) и производа људског деловања одсликава и у начину на који се природно окружење и еколошки проблеми представљају у језику (в. Buell 1998). С аспекта књижевних студија, од посебног значаја је склоност метафоризацији, односно приказивању или тумачењу појава из не-људског окружења на начин који их претвара у метафоре за односе и тенденције карактеристичне за људске заједнице. Поставља се питање да ли се таквим свођењем на домен људског пажња заправо скреће с еколошких проблема, или је увођење природњачких тема чак и у облику метафора корисно за де-антропоцентрирање дискурса. На могући излаз из ове дилеме указује Марко Карачоло (Marco Caracciolo), који сматра да се еконаратологија, нараторолошка теорија усмерена ка не-људским ентитетима, може развити једино превазилажењем дихотомије између дословне и мета-

форичке употребе појмова (в. Caracciolo 2018: 187). У вези с тим је и утврђивање адекватног наративног оквира за представљања еколошких тема, и питање да ли њихово уметање у дела реалистичне прозе (насупротив жанровској или експерименталној књижевности) доприноси освешћивању шире читалачке публике.

Историја пчела / историја људи

Историја пчела (*Bienes historie*, 2015) први је роман из „климатског квартета“¹⁰ норвешке ауторке Маје Лунде, који је убрзо по објављивању привукао пажњу и публике и критике. Позитивна домаћа и међународна рецепција, статус бестселера и чињеница да је преведен на више десетина језика показују да роман изузетно добро комуницира са читаоцима (в. Hennig 2021: 107). Ауторка се *Историјом пчела*, као и целим климатским квартетом, укључила у сад већ препознатљиву норвешку струју екофикције, за чији развој је заслужна освешћеност Норвежана о важности бриге за животну средину, али и конкретне друштвене и економске прилике друге половине двадесетог века. Норвешки културни идентитет темељи се на повезаности с природом, али је еколошка свест у друштву знатно пољуљана откако је нафтна индустрија у земљи постала главни покретач економије, а експлоатација фосилних горива најважнији извор прихода државног буџета (в. Olsen 2022: 157). Савремена норвешка књижевност интересовањем за еколошка питања, и човекову улогу у њима, управо демонстрира Латурове тезе о неоспорној испреплетености природе, друштва и дискурса. Како примећује Рајнхард Хених (Reinhard Hennig), нови еколошки изазови у епохи антропоцена подстакли су поједине норвешке ауторе да своја дела и естетички прилагоде новом добу увођењем нових наративних техника, али се показало да тај приступ, иако у теорији можда оправдан, код читалаца није прихваћен. С друге стране, успех еколошке прозе Маје Лунде може се, барем делом, објаснити управо реалистичним приповедањем и неодступањем од конвенција, што може да буде и рецепт за стварање екофикције која ће заиста допрети до већег броја људи (в. Hennig 2021).¹¹

10 Поред *Историје пчела*, квартет обухвата и романе *Плавејинило* (*Blå*, 2017), *Последњи дивљи коњи* (*Przevalskis hest*, 2019) и *Сан о дрвету* (*Drømmen om et tre*, 2022).

11 Хених запажа да је *Историја пчела*, и поред извесних формалних особености, роман прилично конвенционалне структуре – приповедачи у својим појединачним приповестима прате хронолошки след, тачке које их повезују јасно су истакнуте, нема ироније и скоро да нема интертекстуалности, а крај доноси врло једноставну и недвосмислену поруку (Hennig 2021: 126–127). Осим тога, ни на формалном ни на тематском нивоу роман не доноси ништа заиста ново јер су примењени поступци (три приче из различитих временских раздобља) и идеје (пчеле које се најпре сматрају ишчезлим да би се касније опет појавиле) већ познати у књижевности (в. Hennig 2021: 127).

Историја њчела је заправо историја пчеларства, односно историја односа људи према пчелама. Приповедање тече кроз три наративна тока, смештена на три континента, у три временска раздобља – провинцију Сичуан у Кини 2098, америчку савезну државу Охајо 2007. и Енглеску 1852. године. Три приповедача (Тао, Џорџ и Вилијам) наизменично причају своје породичне приче, за које ће се на крају показати да су међусобно повезане. Све три се свакако од почетка тичу пчела, те се и наративним средствима показује да је све „повезано и свака ситница може да утиче на исход приче“ (Moldovan 2021: 52).

Роман почиње причом из Кине: година је 2098. и Кинескиња Тао балансира на грани дрвета где спроводи мануелно опрашивање цветова, посао који су након нестанка пчела преузели људи. Из перспективе европског читаоца, приказ би могао деловати апсурдно и дистопично, али та пракса није непозната јер се већ годинама спроводи, и то управо у Сичуану, те Лунде овим пружа једну сасвим реалистичну слику не само будућности већ садашњости. Нагласак није на чињеници да је ишчезла још једна врста, већ на последицама тога догађаја по живот људских заједница. Овакав приступ ће пре изазвати читалачку емпатију јер, како је приметио Лоренс Бјуел, људска пажња и брига увек ће бити више усмерене ка појединцу него колективу, и више ка људима него животној средини (в. Buell 1996: 167). Будући да су људи сада приморани да обављају посао пчела, не преостаје им довољно времена за интелектуални и духовни развој, образовање или породични живот, те се промене у екосистему, које постају све драматичније, јасно одражавају на функционисање заједнице, од друштва до породице, а и појединца.

Иако је роман део „климатског“ квартета, јасно је да се промене у екосистему које описује не могу описати искључиво као климатске, будући да је у њиховом настанку значајан допринос људског фактора. На самом почетку се објашњава: „Пчеле су овде нестале већ осамдесетих година прошлог века, давно пре Колапса, пестициди су их побили“ (Lunde 2024: 7–8), чиме се отклања дилема о узроку овог проблема а *Историја њчела* постаје роман који даље разрађује тему покренуту у *Тихом њролећу* Рејчел Карсон (Rachel Carson, *Silent Spring*, 1962).¹² Као и код Карсон, пажња није усмерена само на ефекте које употреба пестицида има у не-људском окружењу, већ и на човека као неодвојивог дела тога окружења, и на опасности које доноси деловање без довољно информисаности. Истребљење једне врсте доводи до озбиљних поремећаја у функционисању људских заједница, док с друге стране, човеково одвајање од природне средине има фаталне последице. У свету у ком пчеле наводно не по-

12 Америчка биолошкиња, еколошка активисткиња и ауторка која је поменути делом *Тихо њролеће* прва на научнопопуларан начин указала на катастрофалне последице неадекватне употребе пестицида.

стоје, људи не знају шта је анафилактички шок ни како га третирати, те генетски смањена отпорност људског организма на увод инсекта, укомбинована са незнањем како поступити у случају алергијске реакције, доводи до смрти.

Док се, с једне стране, имплицитно критикује недовољно познавање не-људског окружења и врста-сапутника, с друге се указује да чак и покушаји да се знања прошире могу имати неповољне последице ако се спроводе из погрешних намера. Прича Енглеза Вилијама, деветнаестовековног истраживача који, из разлога везаних за његово породично и друштвено окружење, проживљава тешку духовну кризу, показује како велика антропоцентрична амбиција искрену жељу за истраживањем претвара у жељу за доминацијом. Пчеле у Вилијамов живот улазе као позитиван импулс који буди његову радозналост и из летаргије га покреће на акцију. Пчеларство као хоби је пример већ поменутог културолошког значаја пчела, где, независно од материјалне добити, људи крећу у темељно проучавање живота кошнице, и томе посвећују време и енергију.

Вилијамово проучавање организације пчелињих друштава, међутим, убрзо се трансформише у жељу да конструише савршену кошницу помоћу које ће пчеле „укротити“, тј. прилагодити људским потребама. Кошница тада постаје „произведени, вештачки простор, паноптикон у ком се пчеле непрекидно надгледају, посматрају, проучавају, а да у суштини не могу да узврате овај наметљиви поглед“ (Moldovan 2021: 56). Лунде кроз роман критички преиспитује однос науке и научника према природи и не-људском окружењу, који је великим делом колонизаторски, поробљивачки однос човека према другим врстама. Истраживања се не спроводе да би се околина боље упознала и да би јој се човек боље прилагодио, већ првенствено да би се све не-људско покорило, укrotило и ставило у службу човека.

Епилог таквог приступа видимо у Џорџовој причи, смештеној у САД у годину када се CCD-синдром препознаје као озбиљан еколошки проблем. Пчеле су већ „укроћене“ у кошницама и не служе само за производњу меда већ и за опрашивање воћа, а професионални пчелари новац зарађују одвожењем кошница до воћњака чији их власници ангажују ради опрашивања. Пчелари попут Џорџа су нека врста менаџера, чак робовласника, док су пчеле радна снага која се експлоатише за потребе другог. Експлоататорска димензија постаје очигледна када се премештање пчела у воћњак упореди са праксом описаном у причи из Кине, где су људи ти који су, у недостатку пчела, ангажовани на опрашивању воћа, те тако човеков однос према пчелама имплицитно постаје еквивалентан међуљудским односима у класно раслојеним друштвима.

Може деловати да Лунде заступа екомодернистичку перспективу, по којој је људска врста довољно технолошки напредна да

буде и уништитељ али и спасилац планете, а решавање еколошких криза и судбина не-људских врста у потпуности је у рукама човека. Ипак, како Ида Олсен (Ida Olsen) примећује, ова перспектива јасно се подрива „тропом животињског био-отпора“ у облику неочекиваних образаца понашања (необјашњивог нестајања пчела) или тешког повређивања људи (смртоносног убода), чиме се истиче не само немогућност потпуне контроле већ и људска рањивост (Olsen 2022: 159). И поред све технологије, пчелар Џорџ може само да констатује пропадање друштва јер биолошка моћ с којом се суочава превазилази њему доступне механизме контроле. Коначно, један од разлога човекове ужаснутости пред феноменом нестанка пчела можда је управо то што тајанствена природа овог феномена измиче људској контроли (в. Olsen 2022: 163–164).

Роман Маје Лунде добар је пример „еколошког текста“ (*environmental text*), како га је дефинисао Лоренс Бјуел будући да се не-људско окружење у њему не појављује тек као оквир радње већ указује на то „да је људска историја укључена у историју природе“ (Buell 1996: 7). Три испреpletене приповести пружају увид у дијахронијски развој и људских и пчелињих заједница, односно целокупне екосфере. Ипак, историјски наратив који нуди Лунде остаје суштински антропоцентричан, сачињен од личних историја главних јунака и њихових породица, у форми која наликује дневничким записима. Непосредност субјективне перспективе обичног човека и реалистично приповедање континуирано враћају фокус на искуство човека, али управо тиме доприносе приближавању романа широј публици.

У погледу шире рецепције и потенцијала књижевности да подигне свест о еколошким проблемима, важне увиде доноси истраживање Рајнхарда Хениха на тему естетике антропоцена. Анализирајући неколико дела савремене норвешке књижевности с иновативним наративним приступом, Хених запажа да су таква дела код публике остварила далеко мањи успех од *Историје пчела* Маје Лунде. Критичар стога закључује да ће, код еколошких проблема, на јавно мњење најпре утицати текстови „који се овим питањима баве на лако разумљив начин и пружају једноставне одговоре на заправо веома сложена питања“ (Hennig 2021: 127).

Да ли се, међутим, слична утицајност у еколошком освешћивању може очекивати и од реалистичких романа који укључују размишљања о животној средини али им не дају истакнуто место?

Град отворен за људе и пчеле

Начин на који се појаве као што су климатске промене и изумирање врста тематизују у делима савремене реалистичне прозе размотрићемо на примеру романа *Отворени град* (*Open City*, 2011)

нигеријско-америчког писца Теџуа Кола. Реч је о једном од најзначајнијих америчких романа првих деценија овог века, који се у фланеристичкој форми дотиче прегршти актуелних тема: од глобалних политичких питања везаних за свет после Другог светског рата, постколонијализам и миграције, преко свакодневних тема које се тичу живота у граду, Њујорку, Бриселу и Лагосу, па до оних личних али и општељудских, као што је поузданост сећања или старење. Главни јунак је пасионирани шетач, што се одражава и на његову нарацију, па и на структуру романа.

Критички прикази у периодици објављени по изласку романа 2011. године усредсређивали су се углавном на исте теме: личност наратора Џулијуса, африканство, миграције, град као палимпсест, фланерију и међуљудске односе. Често је истицана сличност са Зебалдом (в. Wood 2011; Kakutani 2011; Messud 2011) као и одсуство упечатљивог заплета, због чега би се радња романа (као и тематски фокус већине критичара) могла сажети у две реченице из Каминсовог приказа:

[Заплет] се углавном састоји из размишљања протагонисте – младог, полунигеријског полунемачког психијатра – док тумара улицама Њујорка (и кратко Брисела) 2006. године. Он размишља о сликарству, филму, класичној музици, књижевности, политици и историји; посећује Нулту тачку и гробље робова и сусреће причљиве странце чији животи носе отисак насиља, укључујући избеглицу из Либерije, чистача ципела са Хаитија и хирурга са сећањима на Белгију из времена Другог светског рата (Cummins 2011: Web).

Ако су и примећена, Џулијусова размишљања о природним појавама (као што су падавине и количина дневне светлости у различитим годишњим добима) или инсектима (стеницама и пчелама које нестају) узимају се као прилог тумачењу његове психологије (Kakutani 2011), чак уз оцену да је реч о „самозадовољавајућој опсервацији“ или „чудном детаљу“ у приповедању (Messud 2011: 25). Иако је неоспорно да су теме које су истакли први Колови критичари доминантне у роману, евидентно је да нараторово освртање на животно окружење, на све природне не-људске ентитете са којима долази у контакт у граду, превазилази егоцентричну потребу да све повеже са собом и својим животним приликама и душевним стањима. Џулијусова запажања о птицама, инсектима или клими пружају важан увид у став савременог човека спрам актуелних еколошких питања.

Не само први прикази, већ и академски радови који анализирају Колов роман потврдили су да су описани природни феномени и опсервације везане за не-људско окружење неретко, и не увек оправдано, подложни метафоричком тумачењу. То је најупечатљивије у анализама Колових осврта на птице, тачније на понашање птица

селица, које Џулијус посматра или о којима чита. Приповедачева запажања о птицама представљају и оквир романа будући да он и почиње и завршава се њима.¹³ На почетку Џулијус говори о својој навици да посматра сеобе птица „као какав тумач знамења, у нади да ћу угледати чудо природне миграције“ (Kol 2016: 11).¹⁴ Осим што их посматра, желео би и да се поистовети са птицом која лети изнад града, те да град сагледа из птичје перспективе. Као контраст слободном птичјем лету, роман се завршава причом о опасности коју представља Кип слободе, чија су светла довела до смрти хиљада птица током историје.

Теоретичари готово неизоставно Колове приказе птица доводе у везу са темом људских миграција и миграната (в. нпр. Hartwiger 2016; Ameen 2017; Clark 2018), тако да се присуство и понашање птица не посматра као значајно по себи већ као значајно за човека, односно као објашњење човекових поступака и ставова. Разматрају се потенцијалне људске асоцијације и могућа метафоричка значења птичје перспективе, птичјег лета и чак могућности симболичког повезивања птице са начином приповедања (в. Clark 2018). Интересантно је да у поменутиим анализама нема осврта на епизоду нараторовог блиског сусрета са јастребом у њујоршком Морнингсајд парку, који као изврстан пример сусрета врста јасно упућује на могућност другачијег читања романа. Птице ту не би фигурирале као симболи човековог стања већ као не-људски становници Њујорка, аутентични и човеку равноправни ентитети.

На сличан начин анализиране су и друге природне појаве и не-људске врсте. Највише пажње после птица привукле су стенице, такође због могућности проналажења пренесеног значења. Џулијусово интересовање за ове инсекте расте након што су се намножили у стану проф. Саитоа, и тиме старом и болесном професору донели нове проблеме. Ово је у теоријским анализама претежно повезивано са глобалном политичком ситуацијом и константном претњом од невидљивог противника (в. Vermeulen 2013: 52), или је тумачено и као приповедачево поистовећивање са стеницама и знак његове суштински паразитске природе (в. Clark 2018). Слично томе, Колови / Џулијусови описи временских прилика сагледавају се као „израз приповедачевих најдубљих осећања“ и „естетизовање урбаног простора на личном нивоу“ (Ameen 2017: 273), или се доводе у везу са књижевном традицијом. Тако је опис кише на крају бриселске епизоде протумачен као упућивање на Џојсове „Мртве“ (в. Ameen 2017: 278).

13 Треба приметити да се цртеж птице налази на корицама неколико америчких издања овог романа (укључујући и прво), што је додатна упутница на шта током читања треба обратити пажњу.

14 У оригиналу “the miracle of natural immigration” (Cole 2012: 4), чиме аутор јасно повезује птице селице и људске имигранте.

Наведени примери из приказа и теоријских студија указују на тенденцију критичарске метафоризације појава описаних у роману. Метафоричка тумачења у неким случајевима јесу оправдана књижевним текстом, док у другима заправо скрећу пажњу са чињенице да Теџу Кол значајан простор посвећује односима човека и не-људског окружења. У књижевним делима, као и у студијама које их тумаче, метафоризација природних феномена и повезивање не-људских ентитета са тековинама људске културе јесу, с једне стране, важни за приближавање човека и не-људског. Како истиче Лоренс Бјуел, чак је и свођење на помоћне метафоре корисно јер оно што је једном приказано остаје у свести и не може се поништити (в. Buell 1998: 663).

Тумачење путем метафора, међутим, пренебрегава чињеницу да природни феномени имају значај по себи. Осим тога, оно често проистиче из тежње тумача да убедљивије потврди своје хипотезе, и није увек оправдано књижевним текстом. Ово постаје јасније ако горепоменуто интерпретације упоредимо с онима које се усредсређују првенствено на еколошка значења Коловог романа. Роман Бартош (Roman Bartosch), тако, указује на различите нивое транскултурног повезивања у *Отвореном граду*, на „спајање личних и глобално-еколошких питања“, те разматра значај миграција птица и климатских промена за појединца у ширем културолошком контексту, без додељивања пренесеног значења (Bartosch 2019: 32). Јулија Фаист (Julia Faisst) у своје екокритичко тумачење овог романа уводи концепт „биофилског града“¹⁵ да покаже како за Коловог „еко-фланера“ природа у Њујорку није метафора која упућује на људска стања, већ чини део градске историје. Џулијус се упознаје са „савременом екологијом обележеном проширеним диверзитетом и одрживошћу“, што обухвата „не само еколошка питања већ и она историјска, расна и класна“ (Faisst 2018: 44). Уводну слику птица које круже изнад града ова критичарка тумачи као показатељ да је од почетка романа „град Њујорк приказан као место у сагласју с природом“ (Faisst 2018: 44). Екокритичка читања *Отвореног града* истичу да Колов наратор препознаје сличност птичјег са човековим понашањем, али их посматра и анализира као одвојене и равноправне феномене. Таквим анализама предочава се да природа у Коловом „отвореном граду“ није у функцији културе већ чини део латуровског конгломерата „природокултура“.

Пчеле се у *Отвореном граду* појављују у једној краћој епизоди у Поглављу 17, где је приказана сцена пикника у Централ парку. Цело поглавље инспиративно је за екокритичка тумачења (посебно она из угла урбане екокритике и новог материјализма). Приповедачев опис окружења и његова размишљања пример су бјуеловског „еколошког

15 Термин *biophilic city* сковао је амерички биолог и еколог Едвард Озборн Вилсон (Edward Osborne Wilson) да означи урбана насеља у којима је природа интегрисана у просторни план у циљу очувања биодиверзитета и здравља људи.

развишљања“ или „еколошке имагинације“, јер Џулијус не само да износи запажања о природним феноменима на начин на који би то урадио природњак попут Хенрија Тороа (Henry David Thoreau), већ примећује и како поједини од њих делују на њега:

Последњих година приметио сам колико светло утиче на моју дружељубивост. Зиме се повлачим. А током дужих и сунчаних дана који уследе, у марту, априлу и мају, много чешће тражим друштво других људи, имам осећај да сам много свеснији призора и звукова, боја, шара, тела у покрету, мириса другачијих од оних у мом кабинету и стану (Kol 2016: 200).

Плаветнило неба приповедача асоцира на плаветнило воде и враћа му сећање на догађај када је у Нигерији спасавао дављеника из базена. Имплицитно се предочава да је природа велика непознаница, из које вребају разне опасности. Да не-људско окружење функционише по принципима који људима нису увек познати ни разумљиви, потврђују и пчеле у парку, које су, из приповедача нејасних разлога, „неуморно налетале на цветове, следећи ваздушне стазе свуд око нас“ (Kol 2016: 204).

Долазећи у парк, Џулијус и његова пријатељица Моџи разговарају о човековом односу према еколошким проблемима. Моџи истиче да је она „активно“ забринута, да „активно“ брине за животну средину:

Сматрам да наносим штету, имам лоше навике као и већина Американаца око мене. Као и већина људи на свету, претпостављам. Последњих неколико месеци све сам свеснија тога, рекла је (Kol 2016: 205).

Џулијус, с друге стране, показује велику дозу опуштености о том питању, али своје мишљење не исказује наглас, нити шири расправу.

У току пикника, у друштву са Џулијусовим пријатељем и његовом девојком, Моџи је та која започиње разговор о пчелама, и то о посебној врсти, о „африканизованим пчелама убицама“. Реч је о хибридном соју пчела који је настао укрштањем европских матица и афричких трутова, укрштању спроведеном у циљу стварања пчеле боље прилагођене јужноамеричкој (тропској) клими. Резултат је, међутим, био потпуно превладавање особина из афричког соја, који је далеко агресивнији, и тиме опаснији по људе. Ништа од овога се, међутим, не помиње у роману, а Моџи се од почетка усредсређује само на термин:

Знаш ли шта знам о пчелама? [...] Да је назив африканизоване пчеле убице расистичко срање. Африканизоване убице: као да немамо довољно проблема с којима треба изаћи на крај и без тога да афрички постане синоним за убилачки (Kol 2016: 205).

Случај африканизованих пчела представља пример неуспеле људске интервенције у екосистему у покушају прилагођавања друге врсте потребама човека, али Моџи се задржава на семантици самога

термина, у коме препознаје тенденциозни расизам и продубљивање стереотипа о Африканцима као крволочним народима склоним убијању. Пажња се са међуврсних односа (тачније односа између човека и пчеле, обележеног покушајем остваривања доминације и непредвиђеним, негативним последицама) скреће на међуљудске односе – уместо еколошких проблема који се тичу целог екосистема, разматрају се социолошка питања, уско везана за људе, расну неједнакост и наслеђе колонијалне прошлости.

Џулијус, наизглед у намери да разговор, а и приповедање, преусмери на „лакше“ теме, скреће пажњу на саме пчеле и проблем њиховог изумирања, *CCD*-синдром:

Широм земље умиру пчеле, рекох, а научници не знају зашто. Пчеле су ми одувек биле недокучиве. Толико су опседнуте да људи то не могу да појме, а сада су жртве општег помора. Мислим да то има неке везе са обрасцима временских прилика или пестицидима, или су можда у питању неке генетске промене. Досад је угинула свака трећа пчела, а страдаће их још више; проценат се стално повећава. Тако дуго су нам служиле као машине за прављење меда, рекох, преокренули смо њихову опсесију у људску корист. А сада су се показале веште и у умирању, умирању од неког ужасног поремећаја у реду *Himenoptera* (Kol 2016: 206).

Радња *Отвореној града* дешава се током 2006. и 2007. године, управо у време када је проблем пропадања пчелињих друштава привукао пажњу шире јавности, те Џулијусова запажања можемо узети као запажања просечног образованог становника града, који показује изванредан степен занимања за животну средину. Џулијус истовремено изражава људску збуњеност пред другом врстом, чија се „недокучивост“ огледа и у пропалом експерименту из ког су настале „африканизоване пчеле“. Људи никада нису у потпуности схватили функционисање пчелињих друштава, њихов живот и рад („опсесију“ прављења меда), међусобне односе различитих сојева, а сада ни њихову смрт. Иако је високообразовани лекар који специјализира психијатрију, одлично познаје савремену хуманистичку теорију, књижевност, уметност и класичну музику, а својим пореклом и животним искуством обједињује три континента, Џулијус признаје непознавање и суштинску немогућност познавања природе, чега је притом и акутно свестан.

Разговор ће се брзо вратити на познати, антропоцентрични терен када Џулијусов пријатељ прокоментарише сам термин *colony collapse disorder*, који му звучи „као нешто из империјалне историје“ (Kol 2016: 206). Живот пчела тиме опет постаје метафора за односе у људским друштвима, и опет се уско везује за људску историју, тачније колонијалну прошлост. Свет пчела са сфером људске културе на нешто другачији начин повезује Лиз-Ен, девојка Џулијусовог пријатеља, присетивши се филма *Дух кошнице* (*El espíritu de la*

colmena, 1973) шпанског редитеља Виктора Ерисеа (Víctor Erice), у ком су, по њеном несигурном тумачењу, пчеле такође приказане као недокучиве:

Не знам шта тачно пчеле представљају у том филму, али изгледа да су, у неком суровом и туробном раздобљу шпанске историје, представљале другачији начин мишљења, начин мишљења и бивствовања који је својствен пчелама, али који има везе са људским светом (Kol 2016: 206).

Ако оставимо по страни импликацију да пчеле у људском дискурсу увек и подразумевано нешто *ипредсјављају*, односно очекивано су метафора за нешто друго, изјавом Лиз-Ен (која је, узгред, рођена Норвежанка) изнова се наглашава другост, чак и недокучивост пчела.

Џулијусов коментар и Ерисеов филм наводе Лиз-Ен да закључи да су пчеле можда осетљивије од људи, „необично осетљиве, на све негативности у људском свету“, те да њихово изумирање може бити упозорење за човека:

Можда су повезане с нама на неки суштински начин који ми још не можемо да докучимо, а њихова смрт представља неку врсту упозорења нама, попут канаринаца у рудницима угља, што осете опасност која ће ускоро задесити отупљена заостала људска бића (Kol 2016: 207).

Аналогија са канаринцима, који су уношени у руднике како би се проверило присуство угљен-моноксида,¹⁶ упућује на праксу жртвовања једне врсте ради спасавања друге. У том смислу, пчеле нису „знамење“ као птице с почетка романа, већ жртва која треба да упозори на поремећаје у екосистему.

Лиз-Енино размишљање указује пре свега на функционалну умреженост екосистема, где су пчеле, канаринци и људи равноправни чланови, сваки с израженом супериорношћу у одређеном домену. Пчеле не спуштамо у кавезима на ливаде да проверимо загађеност средине, оне нису свесно инструментализоване као канаринци и ми не знамо због чега нестају, али синдром пропадања пчелињих друштава потенцијални је индикатор нечега што, попут угљен-моноксида у руднику, може довести до нестанка људске врсте. У питању је знамење које се демистификује механизмима и законитостима природног света, човеку (још) непознатим.

Епизода пикника у парку и разговор о пчелама значајни су и са наратолошког гледишта. Будући да је реч о савременом реалистичком роману, изнете недоумице и ставови сасвим су уверљиво дати као размишљања просечног становника града који са пчелама (за разлику од јунака из романа Маје Лунде) нема непосредног контакта, осим онога што би се могло подвести под општу информисаност.

¹⁶ На ову аналогију упућује и Ричи Нимо у својој дискусији о пчелама (в. Nimmo 2015: 2).

Структура текста у овом делу романа и ток разговора јунака наратолошки су индикатори увезаности природе, културе и дискурса. О природним не-људским феноменима говори се час у дословном час у метафоричком смислу, што сугерише суштинску испреплетеност природе и културе, односно немогућност утврђивања ни физичких, материјалних, ни имагинативних граница између природних и културних ентитета. Тиме се и потврђује неопходност појма природокултура. Не само да сваки природни феномен утиче на живот људских заједница и истовремено бива под њиховим утицајем, већ се то узајамно деловање огледа и у производима људске културе, пре свега у језику (у виду метафора).

Увођењем пчела и њиховог „недокучивог“ нестанка у разговор током пикника у парку, Теџу Кол показује „колико се осећај еколошке кризе увлачи чак и у урбане приповести које град приказују као углавном одвојен од природе“, док његове становнике „прогони знање да је природни свет изван града, а сасвим могуће и у њему, у опасности“ (Heise 2022: 158). На који начин је градски екосистем угрожен описала је Маја Лунде у *Историји пчела*, у приказу постапокалиптичног Пекинга. Из опустелог девастираног града људи су принудно пресељени у рурална подручја, где су неопходни као радна снага. Потреба да се надокнади нестанак пчела ангажовањем људи на опрашивању воћа није лишила човека само времена за доколицу већ и времена за било коју другу врсту рада, због чега је и технолошко иновирање стало, а сами градови постали непотребни. У ситуацији када је опстанак целе (људске) врсте доведен у питање, све што је та врста произвела постаје од маргиналног значаја.

Закључак

Савремена књижевност, укључујући и реалистичке романе оријентисане на приказ свакодневног живота, показује интересовање за еколошке теме на начин који поштује равноправност људских и не-људских ентитета, те се друге врсте приказују као важне по себи и особене по начину организовања. Романи као што су *Историја пчела* и *Отворени град* наглашавају пре свега спрегу људског и не-људског деловања, умреженост свих делова екосистема и опасности од човековог покушаја успостављања контроле над природним процесима. Потврђујући да стварност чине хибриди природокултуре, анализирана дела Маје Лунде и Теџу Кола демонстрирају како се увезаност природних феномена и производа људске културе огледа и у наративним поступцима и језику. Оно што свакако завређује више пажње у будућим истраживањима јесте улога метафора и метафоризације у књижевном представљању еколошких проблема. Један од домета екокритике, као интерпретативног ок-

вира, јесте враћање на дословно значење текста, и отпор антропоцентричном инсистирању на пренесеном значењу.

Литература

- Ameel, Lieven. "Open City: Reading Signs of Uncertain Times in New York and Brussels". *Mielikuvituksen maailmat: tieteidenvälisiä tutkimuksia kirjallisuudesta*. Merja Polvinen, Maria Salenius, Howard Sklar (Eds.). Turku: Eetos ry, 2017. 265–283.
- Bartosch, Roman. *Literature, Pedagogy, and Climate Change: Text Models for a Transcultural Ecology*. Palgrave Macmillan, 2019.
- Buell, Lawrence. *The Environmental Imagination*. Cambridge (MA) – London: Belknap Press of Harvard University Press, 1996.
- Buell, Lawrence. "Toxic Discourse". *Critical Inquiry*, 24.3 (1998): 639–665.
- Caracciolo, Marco. "Notes for an econarratological theory of character". *Frontiers of Narrative Studies*, 4. 1 (2018), 172–189. <https://doi.org/10.1515/fns-2018-0037>.
- Clark, Rebecca. "'Visible only in speech': Peripatetic Parasitism, or, Becoming Bedbugs in *Open City*". *Narrative*, 26. 2 (2018): 181–200. <https://dx.doi.org/10.1353/nar.2018.0007>.
- Cole, Teju. *Open City*. London: Faber and Faber, 2012.
- Cummins, Anthony. "Stillness After Violence. [Rev. of *Open City*, by T. Cole]". *Times Literary Supplement*, 9. 9. 2011. Web. Pristupljeno 6. 11. 2025.
- Deleuze, Gilles; Felix Guattari. *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Trans. Brian Massumi. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993.
- EPA. Pollinator Protection: Colony Collapse Disorder. *United States Environmental Protection Agency*. <https://www.epa.gov/pollinator-protection/colony-collapse-disorder>. Ažurirano 11. 9. 2025. Pristupljeno 30. 3. 2026.
- Faisst, Julia. "Strolling the Biophilic City: Flâneurism, Urban Nature and Eco-Fiction". *Anglistik und Englischunterricht*, 85 (2018): 43–57.
- Haraway, Donna. *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*. Chicago: Prickly Paradigm Press, 2003.
- Hartwiger, Alexander Greer. "The Postcolonial Flâneur: *Open City* and the Urban Palimpsest". *Postcolonial Text*, 11. 1 (2016): 1–17.
- Heise, Ursula. "Urban Narrative and the Futures of Biodiversity". *The Cambridge Companion to American Literature and the Environment*. Sarah Ensor, Susan Scott Parrish (Eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2022, 147–160. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108895118.012>.
- Hennig, Reinhard. "Anthropocene Aesthetic: Norwegian Literature in a new Geological Epoch". *Nordeuropaforum: Zeitschrift für Kulturstudien. Special Issue: Changing Concepts of Nature in Contemporary Scandinavian Literature and Photography*, (2021): 105–130.
- Kakutani, Michiko. "Roaming the Streets, Taking Surreal Turns". *The New York Times*, 18. 5. 2011. Web 3. 11. 2025.

- Kol, Tedžu. *Otvoreni grad*. Prev. Alen Bešić. Beograd: Dereta, 2016.
- Latur, Bruno. *Nikada nismo bili moderni*. Prev. Olja Petronić. Novi Sad: Mediterran Publishing, 2010.
- Lunde, Maja. *Istorija pčela*. Prev. Radoš Kosović. Beograd: Odiseja, 2024.
- Messud, Claire. "The Secret Sharer. [Rev. of *Open City*, by T. Cole]". *The New York Review*, 14. 7. 2011: 25–27.
- Moldovan, Călina-Maria. "Human and Non-human Representations in Maja Lunde's Fiction: A New Materialist and Post-Speciesist Approach". *Studia Scandinavica*, 5 (2021): 51–62.
- Nimmo, Richie. "The Bio-Politics of Bees: Industrial Farming and Colony Collapse Disorder". *Humanimalia: A Journal of Human/animal Interface Studies*, 6.2 (2015): 1–20. doi:10.52537/humanimalia.9909.
- Olsen, Ida M. "Saving Species: Dialectics of Environmental Stewardship in Maja Lunde's *Bienes Historie* and *Przewalskis Hest*". *Green Letters*, 26.2 (2022): 157–170. DOI: 10.1080/14688417.2022.2102524
- Vermeulen, Pieter. "Flights of Memory: Teju Cole's *Open City* and the Limits of Aesthetic Cosmopolitanism". *Journal of Modern Literature*, 37. 1 (2013): 40–57. <https://dx.doi.org/10.2979/jmodelite.37.1.40>.
- Wood, James. "The Arrival of Enigmas". *The New Yorker*, 11. 2. 2011: 68–72.

Bojana Aćamović

Environmental Issues as Metaphor and Reality: The Colony Collapse Disorder in the Novels by Maja Lunde and Teju Cole

Summary

The paper undertakes to examine the literary representations of environmental issues in works of contemporary realist fiction. The focus is on two 21st-century novels, Maja Lunde's *History of Bees* (2015) and Teju Cole's *Open City* (2011), which both address ecological issues and in particular the problem of colony collapse disorder (CCD). Although different in their narrative approaches, both novelists here demonstrate an acute awareness of the threat the disappearance of honeybees as a species would cause to human communities and life on Earth in general. While Maja Lunde's novel has been an obvious choice for this kind of analysis, the disappearance of bees being the novel's central topic, Teju Cole's *Open City* has been selected as perhaps an even more realistic representation of the average person's (or average New Yorker's) stance towards such environmental issues, placing them in the midst of other primarily human-related concerns such as migrations or post-colonialism.

Regardless of the amount of text dedicated to bees and the CCD-syndrome, both Lunde and Cole point to the intricate connections between humans and non-human environment. Thus the novels can be taken as vivid illustrations of the theses proposed by Gilles Deleuze and Félix Guattari in *A Thousand Plateaus* and especially by Bruno Latour in *We Have Never Been Modern*, whose primary concern is acknowledging importance of a non-anthropocentric approach. Latour's theory

of the natureculture hybrids, further developed by posthumanist theorists such as Donna Haraway, draws attention to the networks that constitute the environment.

One of the concerns of the paper has been to highlight the way critical studies tend to approach environmentally-oriented works, especially those with no overt ecological agendas, such as Cole's *Open City*. The tendency to interpret the representations of nonhuman environment as metaphors for specifically human relations can work both in favor of and against raising environmental consciousness. What is needed in any case is to recognize the literal meaning of the text and the author's genuine intention to address environmental issues as problems surpassing the human domain.

Key words: ecocriticism, animal studies, CCD-syndrome, metaphorization, Maja Lunde, Teju Cole

Примљено: 15. 2. 2026.

Прихваћено: 3. 4. 2026.